

ISSN 0543-1220 | UDC 82(05)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

Др ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ, секретар, др ЈОВАН ДЕЛИЋ,
др САЊА БОШКОВИЋ ДАНОЈЛИЋ, др БОЈАН ЂОРЂЕВИЋ, др ПЕР ЈАКОБСЕН,
др МАРИЈА КЛЕУТ, др ПЕРСИДА ЛАЗАРЕВИЋ ДИ ЂАКОМО,
др ЖАНА ЛЕВШИНА, др ГОРАН МАКСИМОВИЋ, др ДЕЈВИД НОРИС,
др ПРЕДРАГ ПЕТРОВИЋ, др ГОРАНА РАИЧЕВИЋ, [др ИВО ТАРТАЉА],
др СВЕТЛАНА ТОМИН, др РОБЕРТ ХОДЕЛ, др ВИДА ЏОНСОН ТАРАНОВСКИ,
др САША ШМУЉА

Главни и одговорни уредник

Др ЈОВАН ДЕЛИЋ, дописни члан САНУ

КЊИГА ШЕЗДЕСЕТ ОСМА (2020), СВЕСКА 3

МАТИЦА СРПСКА

ДРАГОЦЕН ДОПРИНОС ИСТОРИЈСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ И ТЕРМИНОГРАФИЈИ

(Исидора Бјелаковић. *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку*
(*математичка географија и картографија*). Нови Сад: Два пера, 2017, 542 стр.)

1. У досадашњој србистичкој литератури посвећено је релативно мало пажње систематском испитивању формирања и развоја терминолошког система српског језика, од времена када се постављају основе научних дисциплина у модерном смислу речи (18. и 19. век) до савременог стања. Углавном је реч о анализама спроведеним на ограниченом корпусу, што је, сасвим је јасно, недовољно за сагледавање општег развојног тока терминологије. Управо из тог разлога, а у жељи да се уоче основни механизми у развоју предстандардног терминолошког лексикона српског књижевног језика из области математичке географије и картографије, настала је

монографија *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)* др Исидоре Бјелаковић. Студија је објављена 2017. године и представља у великој мери измењену верзију ауторкине докторске дисертације *Географска терминологија код Срба у 18. и 19. веку*, која је 2012. године одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду.

1.1. Садржај монографије организован је у више поглавља. Осим *Теоријско-методолошког оквира истраживања*, затим *Закључка*, *Литературе*, *Прилога* и *Резимеа* на енглеском језику, главни делови монографије представљени су у два обимна поглавља: *Анализа* и *Речник*. Свако од наведених поглавља садржи више тематских целина.

2. У уводном поглављу, насловљеном *Теоријско-методолошки оквир истраживања*, одређен је тематски оквир, корпус и циљеви истраживања, и у њему је представљен историјат теме.

2.1. Ауторка најпре дефинише појам *географија* и системски и сажето приказује научни развој ове дисциплине (стр. 11–13).

2.2. У одељку *Предмет, корпус и заједница истраживања* (стр. 14–17) описан је начин на који је формиран корпус од око 4000 страна, који укључује како уџбенике и монографије из области математичке географије и картографије, тако и одређене публикације из регистра књига Библиотеке раритета Матице српске, а као главни циљ истраживања наведено је стварање терминолошког речника, који би пружио „бољи увид у развој терминолошког система у раним фазама развоја српског књижевног језика” (стр. 16).

2.3. Трећу целину овог поглавља чини одељак о терминологији, у којем су најпре дефинисани појмови *терминологија* и *термин* (стр. 18–22), затим је сажето али информативно представљен развој терминологије код Срба, с посебним освртом на улогу Друштва српске словесности у изради терминологије (стр. 22–31). Одељак је заокружен прегледом истраживања терминологије српског језика у 20. веку (стр. 31–35).

3. У централном поглављу које се бави анализом забележене терминолошке грађе, ауторка фокус истраживања усмерава на структуру терминолошког регистра, однос према савременој терминологији, синонимију, однос анализираних терминолошког апарата према терминологији код Срба од 13. до 18. века, процесе у формирању терминологије и семантичке трансформације у ексцерпираним терминолошким регистру.

3.1. У оквиру одељка *Структура терминолошког регистра* (стр. 36–65), Исидора Бјелаковић најпре класификује термине према параметру порекла на: речи страног порекла (интернационализме – нпр. *еквајор*, *хемисфера*; германизме – нпр. *клајстер*, *риф*; галијанизме – *лећа*, *шери*; турцизме – *сај*, *шане* земно; и галицизме – *рућа*, *шоаз*) (стр. 39–48), славенизме (нпр. *земљеописаније*, *јолуденик*) (стр. 48–52), славеносрбизме и(ли) књишке речи (нпр. *земљеописаније*, *јоднебије*) (стр. 52–53) и термине домаћег порекла (у питању су термини настали терминологизацијом лексема општег лексичког фонда – нпр. *зима*, *месец*; термини настали творбом – нпр. *морейис*, *јоврцај*; или калкирањем – нпр. *видокруј*, *колесна стаза*) (стр. 54–64). На крају исцрпне етимолошке анализе, ауторка закључује да већина позајмљених термина припада интернационализмима и славенизмима, док међу терминима домаћег порекла највећу скупину чине деривати и калкови.

Ексерпирани термилошки регистар затим је класификован и према *йара-мѣйру сѣрукѣуре* (стр. 65–84). Ауторка издваја једночлане термилошке јединице (нпр. *јужносѣй, хоризонтѣй*) (стр. 65–66). Потом су наведене вишечлане термилошке јединице, у следећим моделима: придев + именица (нпр. *јужни йол, йривлачна сила*), именица + именица (генитив) (нпр. *йолужѣе Земље, йоловина Земље*), именица (генитив) + именица (нпр. *Земље обраѣ, Земље йојас*), именица + придев (нпр. *заход сунчев, зреник оѣцѣи*), придев + придев + именица (нпр. *умерени земни йојас, француска земљеѣсна мѣља*), придев + двочлани (придев + именица) термин (нпр. *јужни обрѣни круѣ, йоѣли земни йојас*), придев + двочлани термин са постпозицијом придева (нпр. *јужна шѣрина земљеоѣйсѣйелна, јужни йојас умерени*), ((именица) + придев) + именица (генитив) (нпр. *коло возвраѣно Козороѣа, коло возвраѣно Рака*), именица + придев + придев (нпр. *йојас ледени јужни, круѣ рукоделни земни*), именица + именица (генитив) + придев (*обраѣ Земље северни*), именица + именица (генитив) + придев + придев (*йојас Земље хладни северни*), (придев + придев + именица) + именица (генитив) (*леѣно сунѣеѣвраѣно коло Рака*) (стр. 66–67). Наредни одељак посвећен је елидираним вишечланим терминима, насталим као последица језичке економије (нпр. *ѣоѣграфска шѣрина : шѣрина, земљеоѣйсна дуѣжина : дуѣжина*) (стр. 68–69).

Ауторка затим пажњу посвећује именицама, придевима и прилозима као терминима и степену њихове ванконтекстуалне транспарентности (стр. 69–73). Она запажа да су термини, сасвим очекивано, у највећем броју случајева представљени именицом и да је већина ексерпираних термилошких грађе контекстуално условљена, односно да је за термилошку идентификацију великог лексема била неопходна семантичка позиција. У вези с придевима закључено је да „само односни и присвојни придеви изведени од именичких термина могу имати статус термина и изван вишечлане термилошке јединице” (стр. 72), а у вези с прилозима који имају статус термина да су настали конверзијом од одговарајућих придева или суфиксацијом именичких творбених основа.

Када су у питању морфосинтаксичких обележја појединих термина која не одговарају стању у савременом српском језику (стр. 73–84), ауторка издваја 17 група: проширење основе на -ес- именица ср. р. (нпр. *коло → колеса*), проширење основе на -ов- /-ев- у мн. именица м. р. (нпр. *круѣ → куѣовима/крузима*), ген. мн. (нпр. *70 сѣеѣена*), инстр. мн. (нпр. *с сѣазами*), компаратив и суперлатив (нпр. *јужњеѣши*), експликативни и партитивни ген. (нпр. на јужном врху *оѣ Африке*) итд.

3.2. У одељку о односу анализираног термилошког регистра према савременој терминологији (стр. 85–131) др Исидора Бјелаковић истиче како је тек нешто више од седмине целокупне грађе (13,9%) остало потпуно неизмењено, односно да тај проценат одговара стању у термилошком систему савременог српског језика. Овде су од посебног значаја и представљене табеле, сортиране према појединим доменима анализираних научних дисциплина (нпр. математичка географија и картографија – називи за научне дисциплине и научнике, стране света итд.), које врло прегледно пружају увид у развој термилошког система. С леве стране табела налазе се термини забележени у анализираној грађи који одговарају стању у савременом терминосистему српског језика, а прате их године регистравања у корпусу, док се с десне стране налазе остали еквивалентни термини регистровану у грађи, такође поткрепљени годинама у којима су посведочени.

3.3. Појави термилошке синонимије посвећен је трећи одељак у овом поглављу (стр. 132–139). Ауторка региструје појаву синонимије како у различитим временским периодима и у текстовима различитих аутора, тако и у оквиру дела истога аутора, и издваја различите типове: (а) с обзиром на порекло, нпр. термин

страног порекла и домаћи термин (*меридијан/подневица*), термин страног порекла и славенизам/славеносрбизам (*географија/земљеписаније*), домаћи термин и славенизам (*средина/средојочије*) ... ; (б) с обзиром на структуру (једночлани и вишечлани термин – *појас / земни појас*, два вишечлана термина – *сасредна сила / централна сила*). Посебан сегмент у овом одељку посвећен је појави контактне синонимије (нпр. *зреник или хоризонт*).

3.4. Како би што свеобухватније приказала развој термилошког система анализираних научних дисциплина, др Исидора Бјелаковић је ексцерпирани термилошки регистар упоредила са стањем у терминологији код Срба од 13. до 18. века (стр. 140–148). Компаративном анализом ових двају терминосистема ауторка закључује како су они у великој мери различити, те да је број лексема посведочених у оба регистра релативно мали. Лакшу прегледност и ове скупине омогућавају табеларни прикази, конципирани тако да се на левој страни налазе термини посведочени у средњовековним рукописима (са веком регистровања у загради), а на десној грађа посведочена у овој монографији.

3.5. Пети, најобимнији одељак у овом поглављу насловљен је *Процеси у формирању терминологије* (стр. 149–189). Ауторка ексцерпирани грађу дели у две велике скупине, у односу на то у којој мери и коликом заступљеношћу она одговара савременом термилошком систему у српском језику.

3.5.1. Прву скупину чине термини који одговарају савременом терминосистему српског језика, и они су подељени на три подгрупе.

(1) Термини забележени у стандарднојезичкој форми чине прву подгрупу (нпр. *марш, елијса*).

(2) Термини који одговарају савременим, према којима су забележене и различите фонетске или морфолошке варијанте, нетипичне за савремени терминосистем српског језика припадају другој подскупини (нпр. *ајрил/ајрилиј, ноћ/ношч*).

(3) Трећа поткатегорија је најбројнија и у њу спадају термини који одговарају савременом термилошком систему, али према којима је фунгирао изванредан број еквивалената који се нису задржали у стандардном језику. Како би што јасније и прецизније представила развој и стабилизацију српског терминосистема анализираних научних дисциплина, ауторка је издвојила четири (често комбинована и узајамно зависна) критеријума који су утицали на то да се међу конкурентним и(ли) коегзистентним терминима једни фаворизују, а други потисну. У питању су: (а) критеријум порекла термина (нпр. *ајлас: ајлаз, земљеписник, земљевидник: земљовидник*), (б) структурни критеријум (нпр. *зајаг: заход сунца*), (в) семантичко-творбено-функционални критеријум (нпр. *осовина: оса*) и (г) комбиновани критеријум (нпр. *хладни појас: легенди појас: појас Земље легенди: појас Земље хладни...*).

3.5.2. Термини који се нису инкорпорирали у термилошки систем стандардног српског језика чине другу групу, и они су такође подељени на три подгрупе.

(1) Термини који више не представљају појмове савремене географске науке код нас односе се на мерне јединице, преузете из страних језика, а које су с временом у нашем језику добиле статус историзама (нпр. *англијска миља*).

(2) Другу подгрупу чине формално једнаки, а семантички различити термини (нпр. термин *ајмосфера*, који се употребљавао и у семантичкој реализацији 'тропосфера').

(3) Термини који се нису задржали у језику, а према којима су се с временом стабилизовале форме које нису регистроване у анализираној грађи представљају

трећу, најобимнију подгрупу, и даље су раздељени на две скупине: (а) термини који не одговарају стању у савременом српском језику, а посведочени су само у једном анализираном делу (нпр. *ѿерихелиум* : перихел) и (б) нестандардизовани терминолошки синономи (нпр. *ѿенерал-маѿа* : *ѿенерални земљовид* : општа мапа).

3.6. *Семантичке ѿрансформације у ѿтерминолошком реѿисѿиру* чине последњу целину у овом поглављу (стр. 190–192). Ауторка запажа да је степен семантичког варирања у анализираном терминосистему веома низак, а да се семантичке варијације најчешће заснивају на синегдохи, платисемији, ређе на метонимији (нпр. *ѿлобус* као 'картографски приказ земаљске кугле' и 'картографски приказ небеских тела и сфера представљен на површини кугле'.

4. Треће, и најобимније поглавље у овој монографији представља *Речник* (стр. 193–476). Ауторка се најпре бави теоријско-методолошким оквиром израде дијахронског терминолошког речника, који обухвата три одељка: *Историјски ѿтерминолошки речник* (стр. 193–197), *Лексикоѿрафска обрада* (стр. 198–201) и *О ѿранскриѿиѿи* (стр. 216–257), а затим следи и сѿм речник (стр. 259–476).

4.1. У првом одељку др Исидора Бјелаковић бави се термином *исѿоријски речник*. Она затим поставља шест врло важних питања:

- „(1) Где је граница између синхронског и дијахронског (историјског) речника?
- (2) Да ли је историјски речник једнојезични или двојезични речник?
- (3) Ко ме је намењен историјски терминолошки речник?
- (4) Које лексичке јединице имају статус термина?
- (5) Да ли аутор овакав речник треба да посматра очима лексикографа или терминографа односно да ли терминографија треба доследно да примењује методе и правила традиционалне лексикографије или не?
- (6) Како утврдити границу између терминолошког и нетерминолошког дела лексикона у историјском корпусу?” (стр. 194).

Наведена смо питања издвојили јер сматрамо да сѿмо проблематизовање ових шест тачака, а пре свега одговори које ауторка јасно и систематично износи, представљају неопходан темељ на коме сваки будући терминолог и(ли) терминограф може конципирати и градити један дијахронског терминолошки речник.

4.1. У одељку о лексикографској обради најпре је детаљно представљена макроструктура речника. Ауторка прво аргументовано образлаже због чега је одлучила да одреднице у речнику транскрибује, а затим свој речник одређује као „историјски речник са енциклопедијским елементима” (стр. 199). Одреднице чине именице, придеви и прилози, али су статус одредница добиле и вишечлане терминолошке јединице. На крају ове целине изнети су проблеми с којима се ауторка суочавала приликом разграничавања терминолошког и нетерминолошког дела предстандардног лексикона. Када је реч о микроструктури речника, детаљно је представљено како је конституисан и уређен речнички чланак, а затим су изнете потешкоће које су се у јављале приликом лексикографске обраде предстандардног терминолошког регистра (нпр. статус вишечланих терминолошких јединица, избор контекста итд).

4.3. На крају овог исцрпног теоријско-методолошког оквира налазе се детаљне напомене о транскрипцији сваког анализираног дела. У овом одељку такође се налазе и више него драгоцене табеле јер будућем кориснику речника олакшавају његово коришћење, али и свима онима који буду проучавали текстове које је ауторка ексцерпирала омогућавају лакше рашчитавање.

4.4. Коначно, самом речнику претходи списак скраћеница и знакова (стр. 259), а потом је на 217 страна лексикографски обрађено 1114 термилошких јединица посведочених у 18. и 19. веку из области математичке географије и картографије.

5. Завршни део ове монографије чини исцрпан закључак (стр. 477–490), списак литературе (стр. 491–510), прилози у виду списка корпуса (стр. 511–514) и табела (стр. 515–540) и резиме на енглеском језику (стр. 541–542).

6. Монографија др Исидоре Бјелаковић *Термилоија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)* вишеструко је значајна не само за србистику, односно за њене дијакроничаре, лексикологе, лексикографе, термилоге и терминографе, већ и за све оне који проучавају географску науку. Први, теоријско-истраживачки део ове књиге пружа драгоцен допринос предстандардним термилошким проучавањима, а сâм речник термина у 18. и 19. веку из области математичке географије и картографије представља одличан узор за сваки будући дијакронијски термилошки речник.

Др Ана З. Маџановић
Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
randjelovicana@yahoo.com

UDC 811.163.41(497.6 Romanija)'282.4(049.32)
811.163.41(497.6 Romanija)'367(049.32)